

ЕДНОПОЛЮСЕН И ПОЛИЦЕНТРИЧЕН СВЯТ

Доц. д-р Мария Чавдарова

Понятията „монополярност“ и „полицентричност“ са ключови за две тези в теоретичното моделиране на международните отношения. Първата теза, подкрепяна от американската администрация след разпадане на биполярността през 1990/1991 г., се отнася до еднополусния свят. Проявява се в два варианта. Първият представя структурата на международните отношения през 90-те години на ХХ век. Според него центросиловото поле на системата е заето от САЩ и техните съюзници – НАТО, ЕС, АНЗЮС, ОИСР, Япония, които подреждат суперсилата и са в съгласие с нея (схема 1).

При втория вариант на монополярността (схема 2) центросиловото поле на системата е заето само от САЩ (периода 2000–2004 г.), което е достатъчно за равновесието (хомеостазиса) на международните отношения.

И в двата случая монополярността не е завършена. Тя се представя като процес на еднополусна интеграция, осъществявана от притегателната сила и еластичността на центъра, който лидерства, а не господства в света.

Защитниците на първия вариант (Дж. Най, Д. Симис, Розентал и Гелб, С. Бъргър, Пол Бюкенън) желаят той да се развива и през ХХІ век. Те считат за грешка свиването на центъра до един субект (САЩ) при президентството на Дж. Буш-младши. Предлагат корекция на американския външнополитически курс, насочена към възстановяване и укрепване на съюзническите отношения.

Представителите на втория вариант редуцират центъра и експонират един субект в него – САЩ. Системата на международните отношения се централизира допълнително и броят на концентричните кръгове нараства от три на четири. Неоконсерваторите и техните идеолози Р. Кейгън, Фр. Фукуяма, С. Хънтингтън, М. Буут, У. Крис-

тъл, С. Липсет настояват за имперска роля на САЩ в международната политика. Робърт Кейгън обяснява различието между САЩ и „стара“ Европа по проблемите на международната легитимност на американската глобализация по следния начин: европейците харесват международното право и международните норми, защото са много по-слаби от САЩ, а САЩ харесват унилатерализма, защото са значително по-могъщи от всяка друга страна или група (ЕС) във военно, икономическо, технологично и културно отношение.¹ Едва ли има по-добър пример за свръхидеологизиране на една външна политика от схващането на Кейгън за изключителността и неизбежността на еднополносия, американски свят. „По-малките, слаби държави – твърди Кейгън, които са по-скоро обект на въздействие, отколкото сами въздействат върху другите, предпочитат да живеят в свят, регулиран от норми, закони и институции, където по-силните държави търпят ограничения. И обратно. Единствената суперсила, каквато е САЩ, очевидно (к.а. – М.Ч.) ще поискат, свободата им на действие да се натъква на възможно най-малко препятствия“.²

Механичното отделяне на САЩ и подкрепящите ги държави в центъра на системата при първия вариант има за цел да внуши най-малко две неща: първо, ролята на САЩ е на пръв сред равни в демократичния световен ред, и второ, външната политика на развитите държави има най-силно влияние върху структурата на международната система. Лидерът САЩ установява два типа отношения: на влияние – в отношенията със западните съюзници, и на сила – със субектите на периферията. Отношенията на влияние формират вътрешния баланс, а отношенията на сила – външния баланс на системата.³ Полицентричността се признава само за вътрешния баланс, т.е. – за демократичния център. Периметърът на вътрешния баланс се разширява при съответно свиване на външния. Тази тенденция се превръща в общ интерес на системата.

¹ Kagan, R., *Of Paradise and Power: America vs. Europe in the New World Order*, N.J., 2003, p. 67.

² *Ibidem*, p. 68.

³ Straus, I., *Supernational Norms in International Affairs*, Ph. D. Dissertation, University of Virginia, Department of Government and Foreign Affairs, Charlottesville, 1992, p. 167.

Преходът от външния към вътрешния баланс се постига чрез лобиране и консенсус. Подчертава се по-голямото значение на вътрешното взаимодействие на влияние в сравнение с външните отношения на сила. Заплахата със сила е изключена в рамките на вътрешния баланс. Тя се предполага в отношенията на плуралистичния център с периферията. Най-често се дава пример с НАТО и ЕС, в които взаимните заплахи са сведени до нула.⁴ Единствената косвена заплаха се изразява в евентуален отказ на някой субект от центъра да допринася за неговото позитивно развитие. Както става с ЕС по въпроса за Ирак през 2003 г.

Еднополюсен свят* през 1991–2000 г. (схема 1) и 2000–2004 г. (схема 2)

Схема 1

Легенда: ■ център, който включва САЩ и подкрепящи ги международни субекти, НАТО, ЕС, Япония, АНЗЮС, ОИСР.

■ периферия

* Иран, Ирак, Либия и Северна Корея са извън системата като „държави на злото“.

Източници: Straus, I., *Supernational Norms in International Affairs*, Charlottesville, 1992; Huntington, S., *The Lonely Superpower*, *Foreign Affairs*, March/April, 1999; Flanagan, S., Frost, E., Kugler, R., *Challenges of the Global Century*, Wash., 2001; Ney, J. S., *The Paradox of American Power: Why the World's Only Power Can't It Alone*, Oxford, 2002.

⁴ Flanagan, S., Frost, E., Kugler, R., *Challenges of the Global Century*, Wash., 2001, p. 81; *Creating Liberal Order: The Origins and Persistence of the Postwar Western Settlement*, University of Pennsylvania, Philadelphia, Nov., 1995, p. 98.

Легенда: ■ център, който включва само САЩ

■ периферия – всички останали международни субекти
 в т. ч. съюзници на САЩ

Защитниците на първия вариант се обединяват около извода, че по-едностранното осъществяване на водещата американска роля в центъра на международната система би довело до загуби. Лидерството на Америка в еднополюсния свят уравновесява международните отношения, а едностранното господство на суперсилата над съпротивляващи се държави води до сътресения с непредвидими последици. Ето защо американското лидерство в центъра трябва да продължи да се реализира чрез съгласие и влияние в многостранните структурни звена на системата, а не чрез принуда и насилие.

Истина е, че в първите години след разпадане на биполярния модел декларираната лидерска роля на САЩ се възприема благосклонно и с надежда от много държави, в т. ч. бившите социалистически страни. Те очакват, че в качеството си на лидер от нов тип САЩ няма да потискат националното развитие и стремежа към идентичност на други държави, а точно обратното – ще ги привличат на равнопоставена основа към многостранно взаимодействие в създадените след Втората световна война международни организации и институции – ООН, НАТО, МВФ, Световната банка, СТО.

В международната политика до към края на 90-те години липсват активни антиамерикански действия (с изключение на първите антиглобалистки прояви). Администрацията на Клинтън демонстрира желание за баланс между унилатеризма и многостранността, прави опити да се въздържа от прилагане на нелегитимна принуда и насилие (с изключение на въздушните атаки срещу Сърбия през 1999 г.). С уговорка бихме могли все пак да обобщим, че администрацията на Клинтън проявява разбиране към международните принципи и норми и не си позволява тяхната демонстративна ерозия. Не само западноевропейските държави, но и новите партньорки от Източна Европа издигат модерната политическа демокрация в САЩ за цел на вътрешното си развитие и подкрепят лидерството на суперсилата в света. Често се повтаря мисионерската роля на американската външна политика, която не препоръчва да се действа едностранно, а изисква да се държи сметка за баланса между мирни и силови средства в политиката.

Рязко negliжиране на многостранността и акцентирание върху военната сила характеризират управлението на Дж. Буш в началото на XXI век. Подкопава се „лидерството от нов тип“ и то се превръща в откровено господство. Неоконсерваторът У. Кристъл не се притеснява да определи външнополитическото поведение на САЩ по следния начин: „Америка трябва да води. Другите държави няма да действат. Те само ще я следват.“⁵

Арогантната външнополитическа линия на САЩ, моделирана по схема 2, предизвиква несъгласието на редица политолози, сред които е П. Бюкенън. „Ние обвиняваме неоконсерваторите – подчертава той, – които със своето високомерие и враждебност отблъснаха от нас приятели и съюзници в целия западен и ислямски свят. Идеята за демократизиране на ислямския свят е изключително утопична задача; а използването на военна сила за нейното реализиране е рисковано за САЩ и целия свят.“⁶

Друг изтъкнат автор във външнополитическото списание „Форин аферс“ – С. Бъргър – е още по-категоричен. Той препоръчва

⁵ Nightline, March 5, 2003.

⁶ Международная жизнь, 11, 2003, с. 48.

на следващия демократичен президент „да възстанови позициите на САЩ в глобалната система на международните отношения, като признае очевидното: мирните средства на външната политика нямат алтернатива.“⁷

Бившият заместник-министър на отбраната на САЩ в администрацията на Клинтън – Дж. Най – изразява съмнение в успеха на американската борба срещу тероризма. Главната причина той открива в „атрофираната способност на САЩ да действат с не-силови средства, които са в упадък.“⁸ Според него, светът е извън равновесие. И ако някой се съмнява, нека погледне Ирак.⁹ Силен е анализът на Дж. Най в отговор на въпроса, империя ли са САЩ днес. Той дава отрицателен отговор и препоръчва да не бъркаме империята с господството. САЩ не могат да бъдат сравнени с Великобритания в имперския ѝ пик, защото не могат да оказват контрол върху вътрешното развитие на подопечните държави – такъв контрол, какъвто има Великобритания над $\frac{1}{4}$ от света. Образованието, изборите, данъците, правосъдието, външните отношения се контролират от британска администрация. „Такъв контрол – изтъква Най – САЩ нямат върху нито една държава.“¹⁰ Той обяснява твърденията относно „новата американска империя“ за литературно упражнение. Американците, според него, никога не се чувстват комфортно като империалисти. „По-правилно е да се каже – посочва Най, – че индикация за имперското в САЩ днес е увлечението на управляващите да използват военна сила във външната политика.“¹¹

Социологически проучвания в САЩ по повод втората война в Залива през март 2003 г. показват, че американската общественост не желае нахлуване в Ирак и Иран. Тя настоява за многостранен подход във външната политика и по-голяма роля на ООН при решаване на международни проблеми. В интервю по

⁷ Berger, S., Foreign Policy for a Democratic President, Foreign Affairs, May/June, 2004, p. 47-63.

⁸ Nye, J., The Decline of America's Soft Power, Foreign Affairs, May/June, 2004, p. 10.

⁹ Nye, J., Power and Strategy After Iraq, Foreign Affairs, July/August, 2003, p.60.

¹⁰ Ibidem, p. 70.

¹¹ Ibidem, p. 71.

„Фокс нюз“ през септември 2003 г. Дж. Буш се оплаква, че медиите са обзети от смърт и разрушения в Ирак и не обръщат внимание на по-добрия живот на иракчаните. „Строим училища, болници, електроцентрали – добавя Буш. – Иракският народ уверено се насочва към свободно и демократично общество.“¹² „Вашингтон пост“ контрира с извода: „Трудно може да се преувеличи срывът в глобалната подкрепа за САЩ през последните няколко години.“¹³ Организацията „Репортери без граница“ поставя САЩ на 31-во място сред 164 държави по показателя „свобода на пресата на собствена територия“, и на 135-то място по показателя „медийна толерантност извън границите на страната“.¹⁴

Р. Дарендорф и Дж. Най не приемат сравнението между войната в Ирак и окупацията на Германия през 1945 г. За разлика от Ирак, германците не организират терористични акции срещу американските войници. След петгодишна война (1939–1945 г.) народът на Германия е сигурен в неизбежността на окупацията и тоталното поражение на предишния режим. „Съмнявам се – твърди Дарендорф, – че иракчаните са на същото мнение.“¹⁵ И продължава: „След като окупаторите разграбиха старите заводи, възродена Германия построи нови, модерни предприятия. Западните окупационни сили окуражиха местните хора да си стъпят на краката... Това не може да бъде възпроизведено в условията на днешен Ирак.“¹⁶

Според управляващите в САЩ, на 11.09.2001 г. светът преминава окончателно към еднополюсния свят от схема 2, характеризиран като американска глобализация (Made in USA). Прилагателното не предизвиква качествени промени в социалния фундамент на международната система. Промените са на повърхността – засягат явлението, а не същността. Част от явлението е редукцията на международните субекти в центросиловото поле на международните отношения. В него остават само САЩ с глобализиращата

¹² Washington Post, 16.11.2004.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Сега, 17.11.2004.

¹⁵ Дарендорф, Р., Живот под окупация, Дневник, 14.10.2003.

¹⁶ Пак там.

война и териториална мания. Те са начело на „международната общност“, „която съществува реално почти само в случаите на спорадични военни операции, предприемани в нейно име.“¹⁷ САЩ се самооторизират да действат по закона на по-силния. „Докато – подчертава З. Бауман – съотношението на силите е в полза на нападащите, те могат да се надяват, че ще избегнат обвинението в агресия, което в противен случай неизбежно ще им бъде предявено... Противодействието на „международната общност“ днес е малко вероятно да бъде мобилизирано.“¹⁸

След година и половина война в Ирак с 1000 убити американски войници, все повече политически наблюдатели споделят мнението, че днешният еднополюсен свят не е константна и абсолютна величина. Според тях моноцентризмът не може да бъде реалност при непрекъснато нарастване на броя на ядрените държави, при укрепване на радикалния ислям, който не иска да чуе за западна демокрация, при антиамериканските настроения в съюзническите държави. Към средата на XXI век светът ще постигне нов баланс с повече субекти в центросиловото поле. И това ще се случи най-напред със съюзниците на САЩ в Западна Европа и Азия. Необходимостта от разрешаване на глобални проблеми ще създаде предпоставки за придвижване на света към полицентричен модел на международните отношения. Центърът ще привлече държави – регионални лидери като Русия, Китай, Бразилия, Индия. Без техните обединени усилия с развитите страни, засегнатите от американската глобализация квази-държави ще прибегват все по-често до тероризъм и ядрено оръжие като отговор на несправедливостта. Регионалните конфликти могат да предизвикат глобален конфликт, който да взриви международната система, преди да е стигнала новото си равновесие.

Индикация за растящия интерес и афинитет към полицентричността в международните отношения са изказванията на държавни и правителствени глави пред 59-а и 60-а сесия на Об-

¹⁷ Бауман, З. Войните в ерата на глобализацията, – Социологически проблеми, 1-2, 2001, с. 10.

¹⁸ Пак там.

щото събрание през 2004 и 2005 г. При първата си поява в ООН испанският премиер Хосе Сапатеро призовава за създаване на Съюз на цивилизациите (в противовес на сблъсъка на цивилизациите по Хънтингтън), който да помири Запада и мюсюлманския свят. Проектът предвижда задълбочаване на политическите, културните и образователни отношения между Запада, от една страна, и арабските и мюсюлманските държави, от друга, с цел преодоляване на бедността, враждебността и радикализацията в Близкия изток. Испанското предложение повтаря в нов вариант идеята на иранския президент Мохамед Хатами за диалог между цивилизациите. Сапатеро има предвид нова архитектура на международните отношения, основана на евросредиземноморското сътрудничество и американския мирен план за Близкия изток. Планът предвижда общи миротворчески мисии в конфликтните региони под егидата на ООН.

Германия, Бразилия, Индия и Япония разпространяват общо комюнике за взаимна подкрепа на кандидатурите си за постоянно членство в Съвета за сигурност на ООН. Те настояват Африка да бъде представена в СС на ООН. Желание за постоянно членство изразява и Индонезия като най-голяма ислямска държава в Югоизточна Азия.

Италия декларира подкрепа за многостранността по линия на ООН. Тя определя универсалната международна организация като „опорен стълб на международната легитимност“.¹⁹ Италианският външен министър Франко Фратини апелира за ново съгласие в ООН, което да се справи с предизвикателствата на XXI век. Той настоява за реформа на ООН по посока на полицентричността и равнопоставеността на държавите членки. Според него механичното увеличаване на броя на постоянните членки на Съвета за сигурност е в полза на отделни държави и укрепва тяхната привилегирована позиция. Изолирани остават важни географски региони като арабския и мюсюлмански свят, което ограничава легитимността на решенията по проблемите на мира и сигурността. Фратини предлага всяка регионална група да избира свой

¹⁹ Сера, 23.09.2004.

постоянен представител в СС за срок по-голям от две години, като носи политическа отговорност не пред собствената си държава, а пред цялата регионална група. Италианските предложения включват още ротационен принцип за постоянните членки на Съвета и по-голяма роля на Общото събрание в процеса на вземане на решения. За обединена Европа се иска постоянно място в Съвета за сигурност – израз на стремежа „да не се позволят реформи в ООН, които да изключват мнозинството в полза на включване на малцинството.“²⁰

На фона на „полицентричните“ речи в ООН, във външнополитическото поведение на САЩ изпъква основен проблем – суперсилата не може да разговаря равнопоставено с други държави. Тя дотолкова е повярвала в безспорното си превъзходство и неизвивимост, че губи интерес към всички външнополитически теми, които нямат за предмет военната сила. Пред 59-ата сесия на Общото събрание Джордж Буш защитава решението на САЩ да започне война срещу Ирак и призовава международната общност (дали има предвид военна коалиция по Бауман?) да се съсредоточи върху войната срещу терора и хуманитарните проблеми.²¹

В началото на XXI век финансовите средства от американския бюджет, предназначени за външна политика, са 16 пъти по-малко от бюджетните разходи за отбрана. Размерът на американската помощ за развиващите се страни намалява от 0.93% на 0.08% от БВП на страната.²² САЩ напускат международни организации, чийто предмет на дейност включва преодоляване на хуманитарни и екологични проблеми, а Пентагона съкращава участието си в мироопазващи мисии по линия на ООН.²³

Военните командири имат много по-силно дипломатическо и политическо влияние в чужбина, отколкото Държавния департамент. Най-тиражният вестник в САЩ оприличава американските

²⁰ Фратини, Фр., Европа трябва да има място в Съвета за сигурност, Сега, 1.10.2004.

²¹ Сега, 23.09.2004.

²² Nye, J., *The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't It Alone*, Oxford University Press, 2002, p. 143.

²³ *Foreign Affairs*, July/August, 2003, p. 71.

посолства в чужбина, укрепени допълнително заради заплахата от терористични актове, на форт Апачи. Всеки месец САЩ изразходват над 2 млрд. долара за военни операции в Афганистан и Ирак и само 25 млн. за оказване на чуждестранна помощ.²⁴

Специализираната външнополитическа литература в САЩ обръща внимание на огромен проблем, който неоимперската стратегия на президента Буш създава за реалното поддържане на еднополюсния модел в международните отношения. Анализите акцентират върху тенденция с неблагоприятни последици: когато най-мощната държава започне да размахва своята сила наляво и надясно, без да я обвързва с правилата и нормите на законността, тя се натъква на силен отпор.²⁵ Държавният секретар от администрацията на Клинтън Мадлин Олбрайт споделя надежда, че не е прекалено късно САЩ да коригират външната си политика по посока на многостранността, налагана от обективния процес на глобализацията. Еднозначно е заключението на Олбрайт, че американската антитерористична стратегия и войната в Ирак „изправят на крака Ал Кайда и стимулират терористичната ѝ дейност.“²⁶

Глобализацията, разбираана като растяща взаимообвързаност на света, не е измислена. Тя е стара колкото света и САЩ са част от нея. Налаганият от САЩ „универсален модел на неолиберална глобализация“ унищожава свободната конкуренция и налага монопола на 100 ТНК, 60 от които са американски. Информационната епоха не съкращава, а задълбочава икономическия разрыв между бедни и богати. Надделява прогнозата, че САЩ още дълго ще продължат да защитават унилатерализма във външнополитическия си курс.

Немският политолог М. Хачикян предвижда следващ обрат в международния ред през 2020–2030 г. Дотогава светът ще е извън равновесие и ще действа на ръба на риска по метода на пробата и грешката. Всичко, което се случва в международната политика, ще е спонтанно, неподредено и изключително опасно.²⁷ Кон-

²⁴ New York Times, 5.01.2003.

²⁵ Foreign Affairs, Sept./Oct., 2002, p. 59.

²⁶ Allbright, M., Bridges, Bombs or Bluster? – Foreign Affairs, Sept./Oct., 2003, p. 2–19.

²⁷ Europäische Rundschau, 2003, 3, S. 93.

центриран израз на безредието в системата на международните отношения е тероризмът, срещу който не се открива адекватно, силово противодействие. Защото такава няма. Проблемът е решим с право, а не със сила. Силовият инструментариум утвърждава анархията в международната система. Нито 11.09.2001, нито Стратегията за национална сигурност на САЩ от 2002 г., нито войната в Ирак, нито международните коалиции ad hoc разрешават този фундаментален въпрос.

Според М. Хачикян преходният период от еднополюсен към полицентричен свят ще продължи около три десетилетия. Той обаче не може да е безкраен. Защото липсата на право генерира сила и инстинкти, които увеличават напрежението и заплахите в света. Преходният период към по-справедлив световен ред ще приключи в момента, в който мнозинството държави се обединят и приемат нови правила, които утвърждават мирните политически средства и отхвърлят силата в международните отношения. Едва тогава ще дойде ред на често предлаганата международна конференция, която подобно на мирните конференции след двете световни войни да даде принципен ориентир за стабилизиране на международната система.

„Да се прибегва до използване на сила – препоръчва Дж. Най – само в краен случай, при условие, че съюзниците получат от САЩ убедителни аргументи и предоставят еднозначна подкрепа.“²⁸ САЩ нямат право да инициират хуманитарни интервенции там, където техните интереси не се допълват с интересите на други държави. Опасна и нежелана е намесата в гражданските войни. Дж. Най обобщава необходимите корекции в американския външнополитически курс в две направления: първо, да се придържа към принципа на многостранността и да се откаже от едностранни действия, които водят до пренапрежение на силите и накърняват международния престиж на страната, и второ, внимателно да анализира реалния потенциал на другите държави, за да определи формите на политическо сътрудничество и съперничество.

²⁸ Nye, J., *The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't It Alone*, Oxford University Press, 2002, p. 150.

Реализацията на посочените корекции изисква неутрализиране на силните лобита на военнопromишления комплекс и Централната банка в Конгреса и изпълнителната власт на САЩ. В последната си книга „Истината за нашето време“ Джон Кенет Гълбрайт характеризира важен фактор на американската външна политика – опитите на частните интереси да влияят върху решенията на държавните институции. „Лобитата на промишлеността – посочва Гълбрайт – са много силни и успяват да се сдобият с важна информация от държавни органи. Особено мощно е лобито на Военнопromишления комплекс (ВПК). То оказва натиск върху законодателя да легитимира новите оръжейни системи.“²⁹ Гълбрайт подлага на критика дейността на Алън Грийспейн – президент на Централната банка на САЩ. „Него не могат да го спрат – пише Гълбрайт – нито закони, нито прокурори, в случай че забрави задълженията си. Само будната съвест на обществеността може да го държи вързан.“³⁰

Силното влияние на промишленото лоби върху държавните институции резултира в ядрения ренесанс на САЩ в началото на ХХІ век. Сенаторите защитават финансовите интереси на ВПК, който има намерение да произвежда леко и малко серийно ядрено оръжие. Изпреварващият ядрен удар като част от Стратегията за национална сигурност и отказът на САЩ от Договора за ограничаване на противоракетните системи от 1972 г. предизвикват съответния отговор на Русия. Тя въвежда на въоръжение междуконтиненталната балистична ракета „Топала М“ с радиус на действие 11 000 км, а през 2004 г. заявява намерение за изпреварващ удар.³¹ Надпреварата във въоръженията прави света по-

²⁹ Die Zeit, 26.08.2004.

³⁰ Ibidem.

³¹ По натовска класификация „Топола-М“ е междуконтинентална ракета – SS-X-27. Може да излети от пускови шахти и мобилни установки, дори ако в близост има ядрен взрив. Стартовата маса е 47 тона с мощност на заряда в бойната глава – 0.55 мегатона. Вероятността за преодоляване на противоракетната отбрана на САЩ е 65–70%, а до две години – 87%. През периода 2004–2015 г. на въоръжение ще постъпват 10 ракети годишно. На 14 юни 2002 г. Русия обявява за нищожен договора СТАРТ II. Това става ден след като САЩ излизат от

несигурен. Стари и нови ядрени държави разчитат на ядреното оръжие като основа на надеждна отбрана.

Администрацията на Буш допуска ядрена терористична атака през следващите 10 години и инвестира 400 млн. долара в ядрена програма, която включва: изграждането на нови ядрени лаборатории; подготовка на ядрения полигон в Невада за евентуални опити; усъвършенстване на системите за защита от междуконтинентални ракети; производство на тактическо ядрено оръжие с малка мощност³²; инвестиране в технологии, „разрушаващи оръжия за масово унищожение в страни, чиито действия и интереси са в противоречие с американските.“³³

Харвардският професор Алисън Грахам, съветник на американския министър на отбраната през периода 1993–1994 г., предлага на Конгреса да приеме „Доктрина на трите „не“-та“ (No loose nukes, no new nascent nukes, no new nuclear states): не губи ядрено оръжие, не произвеждай ново поколение ядрено оръжие, не създавай нови ядрени държави. Ал. Грахам е убеден, че „ако терорист предприеме ядрена атака срещу САЩ, първият въпрос, който трябва да си зададем, е: кой направи и предостави бомбата.“³⁴ Изводът е, че ако няма ядрено оръжие, няма да има ядрен тероризъм. Той не споделя схващането, че превенцията на международния тероризъм включва производство и усъвършенстване на ядрено оръжие. Професорът предлага нова Национална стратегия за сигурност, която има за цел допълнително обезопасяване и контрол на ядреното оръжие. Програмата предвижда изработване на руско-американски стандарт за опазване на собствения ядрен потенциал и привличане на всички ядрени държави към двустранното споразумение. Убедителна е тезата, че САЩ не могат да водят сами войната с ядрения тероризъм и не

Договора за противоракетна отбрана. На 24 май 2002 г. двете страни уточняват договора за ограничаване на стратегическите нападателни оръжия (СОРТ), според който към 2012 г. САЩ и Русия трябва да имат най-много по 1700–2200 ядрени бойни глави. Той влиза в сила на 10 юни 2003 г.

³² Nuclear Posture Review Submitted to Congress, 31 Dec. 2001, Wash., 2002.

³³ Ibidem.

³⁴ Graham, Al., How to Stop Nuclear Terror, – Foreign Affairs, 1, 2004, p. 64-65.

трябва да се опитват да го правят.³⁵ Необходим е глобален съюз срещу ядрения тероризъм под егидата на ООН.

Моделът на еднополюсния свят определя за ООН второстепенна роля, а на Китай и Русия – две възможности за поведение: или да се присъединят към полюса в далечна перспектива, или да останат извън него като опасен противник. Американският експерт Айра Страус предполага, че ако Русия и Китай се обединят извън полюса, те няма да бъдат лидери на конкурентна международна система, а лидери на глобален метеж и хаос срещу еднополюсния световен ред.³⁶ Изключва се вариантът за неделим и взаимнообвързан свят, основан на сътрудничество и партньорство между суверенни и равнопоставени държави в т. ч. Русия и Китай. А. Страус обявява полицентричната международна система за химера.³⁷ Той препоръчва вътрешната легитимност на американските институции да се пренесе в международните отношения, без да анализира противоречието и несъвместимостта на вътрешния йерархизиран ред с хоризонталните функционални връзки в социалната система на междудържавно взаимодействие. Този пункт е „тясно“ място и в анализа на Зб. Бжежински. След като прави уговорката, че глобалната система не е йерархична структура и Вашингтон „само си играе на власт“³⁸, той прехвърля властовите отношения от държавата САЩ в качествено различна социална система (международна), на която са чужди вертикални отношения на власт.

Подобна еkleктика се открива при Дж. Икънбъри, който определя глобалната система едновременно като хегемонистична и либерална: „Тя е хегемонистична в смисъл, че е центрирана около Съединените щати и изразява формирани по американски образец политически механизми и организиращи принципи. Но това е един либерален ред,³⁹ който се поддържа чрез въвличане на чуждите страни във вътрешнополитическото лобиране на САЩ. Чуждите

³⁵ Ibidem, p. 73.

³⁶ Straus, I., op. cit., p. 78.

³⁷ Ibidem, p. 94.

³⁸ Бжежински, Зб., Голямата шахматна дъска. Американското превъзходство и неговите геостратегически императиви, Обсидиан, С., 1997, с. 36.

³⁹ Creating Liberal Order, op.cit., p. 131.

правителства се опитват, доколкото е възможно, да мобилизират онези американци, с които споделят специфична етническа и религиозна идентичност. „Повечето чужди правителства – уточнява Бжежински – използват американски лобисти, които да пледират за тяхната кауза, особено в Конгреса. Най-добре организирани са еврейското, гръцкото и арменското лоби.“⁴⁰

Самуел Хънтингтън предпочита да вярва, вместо да анализира. Той вярва, че светът днес не може без американското превъзходство. Ако светът се лиши от стабилизиращата роля на суперсилата, това би бил свят с повече насилие и безредици, с по-малко демокрация и икономически растеж. „Продължителният международен превес на Съединените щати – твърди Хънтингтън – е определящ за благоденствието и сигурността на американците и за бъдещето на свободата, демокрацията, отворената икономика и международния световен ред.“⁴¹ И понеже липсват аргументи на тезата, тя се характеризира като свръхидеологизирана.

Сиймър Мартин Липсет се опитва да обясни защо в началото на ХХІ век САЩ са единак сред развитите страни. Ето и най-силния му „аргумент“: „Политическата система на САЩ е изключителна. Тя е по-антиетатистка, по-индивидуалистична, по-егалитарна и повече ориентирана към свободна конкуренция отколкото другите демокрации в Европа, Канада, Австралия, Нова Зеландия и Япония.“⁴² Подобни твърдения не правят света по-еднополюсен и по-демократичен. Освен че им липсва основен структурен елемент на аргумента – основанието, те са доказателство за идеологическата еднополюсност в американското външнополитическо моделиране, която засега е непреодолима реалност. Нейните защитници вярват, че американската глобализация днес се крепи на обективни предпоставки и може да бъде провалена само от субективни причини, най-вече от нейното неразбиране в други държави.

⁴⁰ Бжежински, 36., Голямата шахматна дъска, цит. съч., с. 37.

⁴¹ Huntington, S., Why International Primacy Matters International Security, Spring, 1993, p. 83.

⁴² Lipset, S. M., American Exceptionalism: A Double-Edged Sword, N.Y., 1995, p. 44.

Американската теоретична активност по посока на еднополюсният модел се стимулира от потенциални фактори в международните отношения, които подкрепят полицентричната им структура. Важни сред тях са руско-китайските отношения (в т. ч. в рамките на Шанхайската петорка), динамичното изграждане на ЕС и въвеждане на еврото като разплащателно средство, антиглобалисткото движение, което се стреми да задържи дерегулацията в международните отношения, азиатско-тихоокеанското сътрудничество, което набира скорост в началото на XXI век.

Русия подкрепя европейското икономическо и политическо пространство и не е съгласна с доминацията на САЩ в международната система. Руско-европейските връзки предизвикват проблеми в американско-западноевропейските и руско-американските отношения. САЩ продължават външнополитическото си проникване в „близката чужбина“ на Русия – държавите от ОНД (Грузия, Азербейджан, Централна Азия). Въпреки загубата на огромен геополитически потенциал след разпадане на СССР, Русия остава важен фактор в международните отношения. Тя притежава най-голямата територия в света от 17 млн. кв. км. с население от 150 млн. души; има традиционно влияние върху държавите от ОНД и Централна Азия; има огромен културен и научно-технически потенциал, в т. ч. силна космическа програма, която развива в сътрудничество със САЩ; притежава една трета от световните запаси на нефт, газ, диаманти и други полезни изкопаеми; има най-голям ядрен потенциал, сравним с този на САЩ; от 1945 г. Русия е постоянен член на Съвета за сигурност с право на вето по проблемите на световния мир и сигурност.

Икономическото изоставане на Русия от САЩ обаче е с десетки пъти. Брутният вътрешен продукт на Русия едва достига военния бюджет на САЩ – 417 млрд. за 2004 г. Съотношението между военните разходи на САЩ и Русия е 30:1. САЩ създават 1/3 от световния брутен вътрешен продукт. На тях се падат 50% от военните разходи в света. Суперсилата поддържа 702 военни бази в 130 страни с 350 000 военнослужещи.⁴³ САЩ контролират

⁴³ Europäische Rundschau, 2, 2004, S. 120.

двете най-големи международни финансови институции – МВФ и Световната банка – и влияят чрез тях върху стабилността на долара, въпреки натиска на еврото през последните две години.

Изброените икономически фактори помагат на САЩ да защитят краткосрочни интереси и да противодействат на всяка коалиция срещу тях. Всичко това обаче има само частично отношение към съотношението на силите. Определящият критерий за бъдещото равновесие на международните отношения не е колко мощна е коя да е държава в краткосрочен план, а дали е способна да превърне силовия си потенциал във *влияние* върху международната система, на която са чужди отношенията на *сила*. В този контекст САЩ се сблъскват с проблеми от обективен и субективен характер. Първият проблем, визиран от Пол Кенеди, е свързан с отклоняване на огромни икономически ресурси за военни цели, което според него е „началото на края.“ Увеличаване се дистанцията между външнополитическия елит и народа на САЩ по въпроса за силовите средства във външната политика. „Упражняването на сила отвъд океана – добавя Бжежински – изисква висока степен на идеологическа мотивация, интелектуално ангажиране и патриотизъм. Доминиращата култура в САЩ обаче е ориентирана към масовото развлечение, в което господстват индивидуални хедонистични и социално искейпистки мотиви.“⁴⁴

Следващият проблем на САЩ е идеологически обусловен – те искат международната система според собствената си представа, а правилата в нея да са продължение на американския вътрешен ред. И понеже никоя друга сила не би приела американската представа за света, то с 99% сигурност може да се твърди, че безредието в международните отношения ще продължи и те още дълго ще търсят ново равнище на равновесие.

Американското разбиране за еднополосен свят представя Русия най-често като слаба държава, разпадаща се на три части: Европейска Русия, Сибир, Далечен изток. Впоследствие трите части се усвояват от Западна Европа, Китай и Япония. Този план е подробно представен в книгата на Зб. Бжежински „Голямата шахматна дъска“. Бжежински

⁴⁴ Бжежински, Зб., Голямата шахматна дъска, цит. съч., с. 241.

предупреждава американската администрация да поддържа добро стратегическо партньорство с Китай, за да не тласне най-динамично развиващата се държава към коалиция с Русия и Иран. Нито Русия, нито Иран имат потенциал да се превърнат в център на тристранна или друга многостранна коалиция в сърцето на Евразия. Забележката на Бжежински е пряко свързана с централно направление в американската външна политика през XXI век, формулирано от него по следния начин: „Всяка американска политика, която иска да разчита на успех, трябва да се фокусира върху Евразия. Най-големият геополитически приз за Америка е Евразия.“⁴⁵

Китай подкрепя идеята за многополюсен свят от 60-те години на миналия век. Неговата външна политика е насочена към укрепване на евразийското пространство, което обхваща Иран, Индия, Индокитай, Япония, Русия, Китай, бившите съветски централноазиатски републики, Монголия, Афганистан. Главен приоритет в евразийската политика на Китай са отношенията с Русия. Принципно значение за бъдещата структура на международните отношения има Съвместната декларация на президентите на Русия и Китай през 1997 г. за изграждане на многополюсен свят и нов международен ред. Тази идея присъства и в китайско-руската декларация на двамата президенти през 2001 г. През 1996 г. в Шанхай президентите на Китай, Русия, Казахстан, Киргистан и Таджикистан подписват Пакт за сигурност, известен като Пакт на Шанхайската петорка. Петте държави подписват 15 споразумения, които предвиждат военно сътрудничество и общи мерки срещу сепаратизма и тероризма.

През 2001 г. Узбекистан се присъединява към Шанхайската петорка, а през юни 2002 г. президентите на шестте държави подписват съвместна декларация за превръщане на многостранния съюз в международна организация с постоянен секретариат.⁴⁶

Двустранната и многостранна външнополитическа активност на евразийските държави е обективен фактор за еднополюсното

⁴⁵ Пак там, с. 39.

⁴⁶ През януари 2004 г. в Пекин се открива официално зданието на Секретариата на Шанхайската организация за сътрудничество (ШОС), Независимая газета, 13.01.2004.

увлечение на неевразийската суперсила САЩ. Колкото повече евразийски държави се застъпват за регионално сътрудничество и полицентричност на международната система, толкова по-голямо е безпокойството на САЩ за превъзходството си на материка през ХХI век. Според Бжежински най-непосредствената външнополитическа задача на САЩ е „да гарантират, че никоя държава или коалиция от държави няма да е в състояние да изтласка Съединените щати от Евразия или да ограничи ролята им на арбитър.“⁴⁷

Еднополюсният свят, отразен на схема 1 и 2, изключва „държавите на злото“ Ирак, Иран, Либия, Северна Корея. Те са обявени за опасни. Премълчава се политиката на САЩ и Израел, радикализираща палестинските араби, които все по-често прибягват до съдействието на терористични ислямистки групи от Близкия и Средния изток. На 11.09.2001 г. тероризмът отвърна на унижението с унижение. „За една страна – посочва френският професор от Сорбоната Жан Бодрийяр – няма по-лошо нещо от унижението. На 11. септември тя не претърпя агресия, а беше унижена. *Терористите нанесоха удар, на който не може да се отвърне* (курсив М.Ч.). Предизвикателството би могло да се преодолее, ако униженият разгроми другия, но не чрез бомби.“⁴⁸ Проникновението на професора по социология разкрива пренебрежимата възможност на военната сила в международната политика, която претендира да е демократична. Той насочва вниманието към мирни политически средства, които може да предложи и приложи само разумът.

Тезата за полицентричността в теоретичното моделиране на международните отношения съществува в прескриптивен и дескриптивен вариант. Прескриптивната полицентрична международна система е без центросилово ядро, поради априорното изключване на силовите отношения в нея. Тя предполага преход на хомо сапиенса към хомо етикус в лицето на морално чувствителната човешка общност, която осъзнава етичните проблеми на международните отношения. Стимулиращ фактор на този преход е колективната отговорност за бъдещето на човечеството.

⁴⁷ Бжежински, 36. Цит. съч., с. 226.

⁴⁸ Факел, № 56, 2002, с. 220.

Защитник на прескриптивната полицентричност в международните отношения е австрийският социолог К. Апел, който настоява за „планетарна макроетика – етика на отговорността, чрез която да се защити общият интерес за оцеляване на света.“⁴⁹

Демократичната полицентричност е постижима при междудържавно взаимодействие, което не търси единична, а обща изгода и взаимно зачитане на интересите. Това е възможно с граждани, преодолели „естественото си състояние“ (по Томас Хобс) и утвърдили помежду си гражданскоправни отношения. На международно равнище тези отношения генерират потребност от консенсус. Критерият, въз основа на който един консенсус се определя като морален или неморален, е принципът на универсалната справедливост. Той признава не единичния, а общия интерес, който е точно толкова ценен, колкото и отделният интерес. Политическата етика в случая предполага моралното решение на конфликтите да не се взема въз основа на консенсуса за взаимна изгода на участващите в конфликта страни, а въз основа на консенсуса за обща изгода, постиган чрез мотивирано съгласие, публичност и уважение.

Австрийският политолог Д. Милер анализира три измерения на универсалната справедливост: 1. задължение да се уважават човешките права в световен мащаб; 2. задължение да не се експлоатират слаби и зависими индивиди и общности; 3. задължение да се предоставя на всички политически общности възможност за самоопределение и социална справедливост.⁵⁰ Д. Милер уточнява, че първите две задължения действат в света независимо от националните граници, но третото следва да уважава тези граници и ако се наложи, да ограничава първите две измерения. Това ще рече, че от една държава не би могло да се изисква международна солидарност в ущърб на вътрешния ѝ ред. Освен това, зачитайки правото на народите на самоопределение, трябва да им се даде възможност да реализират справедливостта в рамките на своята

⁴⁹ Apel, K., The Ecological Crises as a Problem of Discourse ethics, A Report from the Melbu Conference, 18-23.07.1990, Vitenskap, 1990, p. 220 – 223.

⁵⁰ Miller, D., Nationale Selbstbestimmung und globale Gerechtigkeit, Opladen, 2001, S. 86-87.

общност. И още. Гражданите на развитите страни нямат право да изискват зачитане на човешките права в друга държава със същата настойчивост, с която го правят в собствената си държава.

От своя страна гражданите на развиващите се страни нямат право да изискват от други държави ресурси за реализация на собствената си представа за вътрешна справедливост. Кое е справедливо и кое не е в отношенията между развитите и развиващите се страни, се установява в диалог между тях. „Никой няма право да разрушава вътрешнообщностната конституция на справедливостта, дори ако тя не съответства на общочовешката представа. Народът заедно с националнополитическия си елит носи отговорност за нея“.⁵¹

Колко далеч в бъдеще е реализацията на прескриптивния вариант на полицентричността, свидетелстват данните за най-големите замърсители на околната среда с въглероден двуокис през 2003 г. Общият обем на изхвърления в атмосферата въглероден двуокис възлиза на 24533 млн. т., в т. ч. от САЩ – 5749 млн. т., Китай – 3322 млн. т., Япония – 1179 млн. т., Германия – 838 млн. т.⁵²

Дескриптивната полицентричност на международните отношения предполага центросилово поле на системата, което отразява реално възможния плурализъм и равноправие между държавите през втората половина на ХХI век. Въпреки че не би могъл да се характеризира като демократичен в смисъл на всеобхващащ плурализъм, многополюсният свят начело с група регионални лидери предлага много повече пространство за демократично съгласуване на междудържавното взаимодействие.

Руският политолог В. Юртаев въвежда понятието „полицентрична глобализация“, която изключва възможността и целесъобразността на военния конфликт, а общата сигурност се превръща в общ ресурс на всички държави.⁵³

Полицентричната глобализация запазва правото на самоопределение и националния суверенитет като ключови ценности на международната система. Това ще рече, че правото за постигане

⁵¹ Ibidem, s. 91.

⁵² Die Zeit, 2.09.2004.

⁵³ Юртаев, В., А. Попов. Глобализация: российский проект, М., 1999, с. 33.

на справедливост вътре в държавата има приоритет. То е важна предпоставка за справедлива международна система.

Докато при еднополюсния свят на схема 1 и 2 влиянието и натискът са в посока от центъра към периферията, при многополюсния свят „движението“ е ориентирано в обратна посока – периферията „усвоява“ чрез право (не със сила) центъра. Периферията в случая се състои от принципи и норми на международния правов ред. Колкото повече равноправни субекти се включват в центросиловото ядро, толкова по-прозрачни и размити са границите между него и периферията на международния правов ред. Социалните отношения на сила в центъра, генерирани от същностни черти на държавата, отслабват постепенно под влияние на международното право в периферията. Пълното разтваряне на границата между център и периферия настъпва в момента, в който мнозинството държави постигнат мотивирано съгласие за моралния императив на сигурността и справедливостта в трите основни сфери – икономика, политика и култура. Това означава равноправно участие на всички държави в международните икономически отношения, суверенно равенство в международните политически отношения и утвърждаване на националната идентичност в международните културни отношения.

Самостоятелността на трите подсистеми в международните отношения е относителна. Тяхното механично отделяне има за цел акцентиране върху неправомерността и нелегитимността на досегашното деление на света на три части (първи, втори и трети свят). Развитите държави (свят I) губят затвореността и изключителността си. Те не се възприемат вече като доставчици на евтини суровини от развиващите се страни и като производител на блага, недостъпни за суровинния прирастък. Високият жизнен стандарт в развития свят губи легитимност на фона на бедността в развиващите се страни. Многополюсният свят изисква равноправно и справедливо отчитане на интересите на всички субекти в системата на международните отношения.

Полицентричната глобализация е по-прогресивен вариант на развитие на международните отношения, който издържа на

анализа от позициите на системния теоретичен подход (systems analysis).⁵⁴ Според него, международната система е съвкупност от взаимовръзки между конкуриращи се структурни звена, а не опростена схема на еднопосочно и еднозначно разширяване на западния полюс в територията на незападния свят. Системният подход в теорията на международните отношения обяснява света в единство, а не го дели на богати и бедни, демократични и недемократични, развити и неразвити.⁵⁵ Защото всички сме в една лодка – забравена идея от края на 80-те години.

Еднополюсният свят обслужва днешния управляващ елит на САЩ, който търси теоретични аргументи за утвърждаване на едностранно господство в йерархизирана система на международните отношения и отказ за правото на други международни субекти да конкурират или оспорват американската глобализация. Еднополюсният свят днес е по-скоро ориентир за промяната на международната система, отколкото нейното състояние. Схеми 1 и 2 не обясняват огромното незападно пространство, което не е готово или просто отказва да се присъедини към западния полюс. То предпочита самоосъзнаване въз основа на собствени модели и ценности на обществено развитие.

Интересна теза развиват руските професори В. Тихомиров и А. Трофименко: преходът от днешното безредие в международната система към полицентрична глобализация преминава през двуполюсният модел на сигурността.⁵⁶ Според тях връщането към разумно единство на противоположностите в центросиловото поле на международните отношения е обективна социална закономерност. Те изтъкват биполярността през периода 1945–1989 г. като период на относително най-стабилни и предвидими междудържавни отношения. Създадените тогава международни организации на глобално и регионално равнище забраняват насилието и агресията на едни държави срещу други. Спазването на общоприети принципи и

⁵⁴ Александров, Е. Речник по международни отношения, С., Тракия-М, 2001, с. 366.

⁵⁵ Стефанов, Г. Международни отношения. Международно право. Дипломатия, С., Сиела, 2001, с. 323.

⁵⁶ США и Канада, 6, 2003; Полис, 2, 1997, 53–55.

норми в международното общуване има юридически задължителен характер. Двете велики сили – САЩ и СССР – заемат центъра на международната система и имат най-силно влияние върху равновесието ѝ. Всяка от двете държави е лидер на военнополитически и икономически съюзи, които са в основата на силовия баланс.

Въпреки несправедливостта на биполярната международна система след Втората световна война, тя не позволява налагане на едностранен интерес и критично неравновесие. С преодоляване на биполярността през 1991 г., в международните отношения надделява дезинтеграционната тенденция, която има за основа отказа на САЩ да се съобразяват с приетите от тях принципи и норми в международното право.

Вторият аргумент на руските професори е свързан с днешното съотношение на силите: няма сила, която в момента и в краткосрочен план да се противопостави на едноличното господство на САЩ. Малко вероятно е суперсилата доброволно да се откаже от досегашната си представа за света и по логиката на „хомо етикус“ да се превърне в нормална, деидеологизирана, силово самоограничаваща се държава. Не трябва да се изчаква САЩ сами да се натъкнат на вътрешни и външни проблеми и сами да се убедят в границите на своята мощ. Едва след „имперския“ си пик тази държава ще стане по-отворена за установяване на по-справедлив световен ред.

Академичният анализ на Тихомиров и Трофименко води до извода, че трябва да се действа при днешното господство на САЩ, което обективно генерира съпротива. Съперничащите си интереси между суперсилата и други държави, които желаят ред и равновесие в международните отношения, са по дефиниция биполярни.⁵⁷ В единия полнос са САЩ, а в другия – несъгласните с американската глобализация и световното безредие. Само редът прави държавите свободни. Тази мисъл на френския писател Шарл Пеги е любим цитат в речите на Шарл де Гол.

„Богатите общества – посочва немският експерт по азиатски проблеми Рюдигер Махетци – желаят нещата да се запазят такива, каквито са. Бедните общества искат да ги променят.“⁵⁸ Промяната може да се

⁵⁷ Стефанов, Г., Теория на международните отношения, С., Сиела, 1997, с. 53.

⁵⁸ Die Zeit, 2.09.2004.

случи, ако бедните се самоосъзнаят и преживеят експлозия на собственото доверие към самите себе си. „Нито едно общество – заключава Махетци – не може да се надява на дълбока историческа промяна, ако не повярва силно в себе си и собствената визия за света.“⁵⁹

В. Тихомиров задълбочава анализа на биполярността като преходен етап от еднополюсния към многополюсния свят. Той отрича днешният свят да е реално еднополюсен.⁶⁰ За полюси може да се говори при условие, че съществуват противоположности. Ако те не съществуват, то терминът еднополюсност (unipolarity) е некоректен от научна гледна точка. За единството (unity) може да става въпрос при взаимодействие на противоположности. В еднополюсния свят на схеми 1 и 2 действа само един полюс, а „полюсната“ терминология не търпи доминация на един от полюсите. Тя имплицитно предполага взаимодействие между участващите в системата структурни звена. Но на САЩ не трябва взаимодействие, а едностранно действие, което да превърне други субекти в обекти.

В крайна сметка, трудно би могло да се обори предположението, че и следващата система на международните отношения ще е резултат на силова политика в центъра при вероятна биполярност на конфронтиращи се субекти. Най-вероятно и този път не разумът, а силата ще генерира ново равнище на международното равновесие. Както винаги досега от Вестфалския мир до наши дни. Което отново отдалечава сбъдването на мечтата хомо сапиенс да живее в единение със себеподобните.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Полис, 2, 1997, с. 52.